M.NÍZANOV SATIRALÍQ GÚRRIŃLERINDE KONFLIKT HÁM XARAKTERDIŃ KÓRKEM SÁWLELENIWI

Jaqsilikova Albina Saǵınbaevna – *filologiya ilimleri boyınsha filosofiya doktorı*
albina-9306@mail.ru
Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОТРАЖЕНИЕ КОНФЛИКТА И ХАРАКТЕРА В САТИРИЧЕСКИХ РАССКАЗАХ М.НЫЗАНОВА

Жаксылыкова Альбина Сагинбаевна – *доктор философии по филологическим наукам*
Нукусский государственный педагогический институт имени Ажинияза

ARTISTIC REPRESENTATION OF CONFLICT AND CHARACTER IN THE SATIRICAL STORIES OF M.NYZANOV

Jaqsilikova Albina Sagynbaevna – *Doctor of Philosophy in Philological Sciences*
Nukus State Pedagogical Institute named after Ajiniyaz

Tayanch so‘zlar: satirik hikoya, konflikt, xarakter, satirik obraz, dialog, kinoya, grotesk, paradoks.

Rezyume. Maqolada M.Nizanovning satirik hikoyalarida konflikt va xarakter masalalari tahlil qilinadi. Yozuvchining korrupsiya, poraxo‘rlik, tanish-bilishchilik, mansabparastlik kabi ijtimoiy illatlarni satirik konfliktlar orqali ochib berish mahorati yoritiladi. Shuningdek, konflikt va xarakter uyg‘unligi, dialog, kinoya, grotesk, paradoks kabi poetik vositalarning badiiy vazifasi ko‘rsatib beriladi.

Ключевые слова: сатирический рассказ, конфликт, характер, сатирический образ, диалог, ирония, гротеск, парадокс.

Резюме. В статье анализируются вопросы конфликта и характера в сатирических рассказах М.Низанова. Освещается мастерство писателя в раскрытии таких социальных пороков, как коррупция, взяточничество, кумовство и карьеризм, посредством сатирических конфликтов. Также раскрывается взаимосвязь конфликта и характера, показывается художественная функция таких поэтических средств, как диалог, ирония, гротеск и парадокс.

Key words: satirical story, conflict, character, satirical image, dialogue, irony, grotesque, paradox.

Summary. The article analyzes the issues of conflict and character in the satirical stories of M.Nizanov. It highlights the writer’s skill in revealing such social vices as corruption, bribery, cronyism, and careerism through satirical conflicts. It also examines the relationship between conflict and character and demonstrates the artistic function of such poetic devices as dialogue, irony, grotesque, and paradox.

Kirisiw. Qaraqalpaq prozasında satiranıń rawajlanıw procesinde jámiyetlik ómirdegi qarama-qarsılıqlardı kórkemlik jaqtan sáwlelendiriw, insan xarakterindegi unamsız qásiyetlerdi ashıw hám olarǵa sınlıq kózqarastan qatnas jasaw ayrıqsha áhmiyetke iye. Satiralıq prozada konflikt ádette tek waqıyalar arasındaǵı qarama-qarsılıq sıpatında emes, al insan menen jámiyet, jeke máp penen jámiyetlik máp, moralıq qádiriyat penen materiallıq máp, kásiplik wazıypa menen jeke máp arasındaǵı qarama-qarsılıqlar tiykarında qáliplesedi. Sol sebepli satiralıq shıǵarmalarda konflikt penen xarakter bir-birin tolıqtıratuǵın poetikalıq kategoriyalar sıpatında kórinedi. M. Nızanovtıń satiralıq gúrrińleri usı tárepten ayrıqsha itibarǵa iye. Jazıwshı turmıslıq faktlerdi kórkem material sıpatında paydalanıp, olardı jámiyetlik máni bar konfliktli situaciyalarǵa aylandıradı. Onıń «Jaqında qızıq boladı» hám «Hámelden túsken qanday boladı» toplamlarına kiritilgen gúrrińlerinde korrupciya, paraxorlıq, tanıs-bilisshilik, hámelparazlıq, jaǵımpazlıq, ótirik sóz, bilimlendiriw sistemasındaǵı kemshilikler, kásiplik biypárwalıq hám shańaraqtaǵı tárbiya sıyaqlı máseleler satiralıq konfliktler arqalı ashıladı.

M.Nızanov shıǵarmalarındaǵı konfliktlerdiń ózgesheligi — olardıń kóbinese kúndelikli turmıstaǵı ápiwayı jaǵdaylardan baslanıp, ulıwmalıq sociallıq mazmunǵa iye bolıwında. Mısalı, bank xızmetkeriniń sálem bermewi, imtixandaǵı «qosımsha soraw», baslıqqa tost aytpaǵanı ushın jumıstan bosaw yaki tanıs-bilisshilik arqalı bilim alıw sıyaqlı waqıyalar sırtqı kózqarastan kishi konflikt sıyaqlı kóringeni menen, olardıń astarında jámiyettegi moralıq hám sociallıq qatnaslardıń buzılıwı jatadı. Jazıwshı konflikt arqalı xarakterdi ashıwǵa erisedi. Sonlıqtan onıń satirasında personajdıń xarakteri tayın sıpatlawlar arqalı emes, al konfliktli situaciyadaǵı is-háreketi, sózi, basqalar menen qatnası hám kútilmegen sheshimleri arqalı qáliplesedi. Bul M.Nızanovtıń satiralıq poetikasındaǵı áhmiyetli ózgesheliklerdiń biri bolıp tabıladı.

Ádebiyatlar analizi. Satiralıq prozada konflikt hám xarakter máselesi ádebiyat teoriyası menen birge, satira poetikasınıń tiykarǵı máselelerıniń biri sıpatında úyreniledi. Konflikt kórkem shıǵarmadaǵı qarama-qarsı kúshlerdiń qatnasın bildirip, syujettiń rawajlanıwına, personajlar xarakteriniń ashılıwına hám ideyalıq mazmunnıń júzege keliwine xızmet etedi. Satirada bolsa konflikt kóbinese unamsız sociallıq qubılıs penen avtorlıq estetikalıq ideal arasındaǵı qarama-qarsılıq negizinde qáliplesedi. Satiranıń estetikalıq tabiyatın úyreniwde sociallıq sın menen baylanısı, kúlkiniń estetikalıq funksiyası, ironiya, sarkazm, grotesk sıyaqlı kórkemlik usıllardıń xarakter jasawdaǵı róli máselelerine ayrıqsha itibar beriledi. Satiralıq xarakter ádette jámiyetlik ortalıqtaǵı belgili bir unamsız tiptiń jeke qásiyetlerin ulıwmalastıradı.

Qaraqalpaq ádebiyatında satira hám satiralıq proza máselesine baylanıslı izertlewlerde de jámiyettegi kemshiliklerdi kórkem súwretlew, satiralıq obraz jasaw, konflikt hám kúlki poetikasına baylanıslı pikirler ushırasadı. J.Narimbetov, A.Qojiqbaev, Q.Kamalov, Q.Jarimbetov, P.Nurjanov, Z.Bekbergenova sıyaqlı

alımlardıń miynetlerinde Qaraqalpaq ádebiyatındağı janrlıq hám poetikalıq procesler, kórkemlik súwretlew principleri túrli baǵıtlarda qarastırılǵan.

Satira teoriyasına baylanıslı M.Bakhtin[1], A.Elsberg [2], A.Nikolaev[3], L.Ershov[4] sıyaqlı izertlewshilerdiń miynetleri satiranıń sociallıq-estetikalıq tabiyatın túsiniwde teoriyalıq tiykar bolıp xızmet etedi. Ásirese, satiranıń jámiyetlik sın menen baylanısı, kúlki arqalı unamsız qubılıstı biykar etiw hám satiralıq xarakterdiń sociallıq ulıwmalastırıw qásiyeti M.Nızanov shıǵarmaların talqılawda áhmiyetli. Jazıwshınıń dóretpelerin arnawlı túrde konflikt hám xarakterdiń óz ara baylanısı tiykarında izertlew satiralıq gúrrińlerdiń poetikalıq ózgesheliklerin tereńirek ashıwǵa múmkinshilik beredi. Sebebi, jazıwshı shıǵarmalarında unamsız qubılıstı tuwrıdan-tuwrı sınawdan kóre, onı belgili bir konfliktli situaciyaǵa kirgizip, personajdıń óz is-háreketi arqalı ózin-ózi áshkaralawına múmkinshilik beredi.

Talqılaw hám nátiyjeler. M.Nızanovtıń satiralıq gúrrińlerinde konflikt penen xarakter bir-birinen ajıralmas halda kórinedi. Jazıwshı personajdıń xarakterin túsindiriwde avtorlıq bayanlawdı kóbirek qollanbay, onıń konfliktli jaǵdaydaǵı is-háreketi hám sózi arqalı ashıwǵa umtıladı. Bul usıl satiralıq obrazdıń tábiyiyligı hám tásirshenligin arttıradı. Mısalı, «Qátere»[5:28] gúrrińinde konflikt jeke máp penen jámiyetlik máp arasındağı qarama-qarsılıq tiykarında qáliplesedi. Shıǵarma waqıyaları bas qaharman Dáwirxannıń tilinen bayan etiledi. Gúrriń kompoziciyasında izbe-izlik saqlanbaǵan. Waqıyanıń juwmaǵı shıǵarmanıń basına kóshirilip, keyingi waqıyalar eske túsiriw usılı arqalı beriledi.

Gúrriń Dáwirxannıń emlewxanada jatqan jerinen baslanadı. Bunnan soń retrospektiv bayanlaw arqalı Dáwirxannıń emlewxanaǵa túsiwine shekemgi waqıyalar sóz etiledi. Jarılqaǵan degen aǵanıń iltimasınan baslanǵan qáterepazlıq, jer beretuǵın kolxoz baslıǵınıń Belorussiyadan ekskavator aldırıp beriwin sorawına shekemgi waqıyalar Dáwirxannıń tilinen izbe-iz bayanlanadı. Bul jerde konflikt birden-bir waqıyalıq qarama-qarsılıq emes. Onıń tiykarında jámiyetlik múmkinshiliklerdi jeke mápke paydalanıw, lawazım hám tanıs-bilislik arqalı óz mápin qanaatlandırıw sıyaqlı sociallıq qatnaslar jatadı. Personajdıń xarakteri de usı konfliktli ortalıqta ashıladı.

«Kórmeydi» [5:64] gúrrińinde konflikt basqarıwshı adamnıń lawazımlıq dárejesi menen onıń átirapındağı haqıyqat arasındağı qarama-qarsılıq tiykarında jasaladı. Shıǵarmanıń basınan aqırǵı juwmaǵına shekem aydan appaq bolıp kelgen ministrdiń tórt ayaǵı baylanǵan qoydı kórmey qalıwı syujetlik burılıstı payda etedi.

Bul situaciyada «kórmey qalıw» fizikalıq kórinis emes, al satiralıq-metaforalıq xarakterge iye. Ministr jámiyettegi anıq máselelerdi kóriwi, baqlawı hám sheshiwi kerek bolǵan lawazımlı adam bolǵanına qaramastan, kóz aldındağı nárseni kórmeydi. Sol sebepli personaj xarakteri menen sociallıq poziciyası arasındağı qarama-qarsılıq kúlki payda etedi. Satiralıq súwretlewde ironiya, mısqıllaw, sarkazm hám grotesk bir-birin tolıqtıradı. Ministrdiń háreketi sırtqı jaqtan kúlkili kórinis bergen menen, onıń ishki mánisi – lawazımlı adamnıń haqıyqatqa biypárwalıǵı. Demek, konflikt xarakterdi ashıwǵa, xarakter bolsa konfliktiń sociallıq mánisin kúsheytiwge xızmet etedi.

«Men ministr bolmayman» gúrrińinde konflikt birneshe qatlamda kórinedi. Birinshi qatlamda shańaraqtaǵı ata-ana hám bala arasındağı tárbiyalıq qatnas; ekinshi qatlamda jas áwlad sanası menen jámiyettegi sociallıq úlgiler arasındağı qarama-qarsılıq; úshinshi qatlamda bilimlendiriw sistemasındağı moralıq hám kásiplik qádiriyatlar menen korrupciyalıq qatnaslar arasındağı konflikt beriledi. Syujet Qaljanbaydıń tilinen bayanlanadı. Ol kishkene balası Azamattıń ne ushın ministr hám institutta muǵallim bolǵısı keletuǵınlıǵın túsindiredi: «...Jan qońsımız ministr. Bul sırtta oynap júrgende bárin kóredi. Qońsımız jaltıldaǵan aq «Volga»da kelip túsedi. Ózi de kelisigin kelistirip júretuǵın jigit. Saratannıń ıssısında da iyninen kostyum, jaǵasınan galstuk ayrılmaydı. Shofyorı barıp, esigin ashpaǵansha ózi qıymıldamas. Úyinde kúnde qonaq. Sıyırı tuwsa da artınıp-tartınıp qutlı bolsınǵa kiyatırǵanlar. Aynasınıń bir kózi sınsa, úsh-tórt adam jabılıp kelip ońlaydı, iyti qurttay qańsılasa veterinarlıq «tez járdem» tayın. Balalarınıń awzı-bası batpaq jaqqanday shokoladqa bılǵanıp júredi. Sonnan keyin biziń bala ministr bolaman demey ne deydi»[5:66]. Bul epizodta Azamat xarakteriniń qáliplesiwine sociallıq ortalıqtıń tásiri ashıladı. Bala lawazımdı jámiyetke xızmet etiw menen emes, materiallıq artıqmashılıq hám abıroy menen baylanıstıradı. Demek, bala xarakteri jámiyettegi unamsız sociallıq úlgilerdiń tásirinde qáliplespekte. Bul jerdegi konflikt balanıń individual tilegi menen ata-ananıń tárbiyalıq poziciyası arasında emes, bala sanasına sińip baratırǵan haqıyqıy moralıq qádiriyatlar arasındağı qarama-qarsılıqtı bildiredi. Gúrrińde bilimlendiriw sistemasındağı korrupciya Qaljanbaydıń qızı Gúlnara obrazı arqalı da ashıladı. Onıń oqıwǵa qatnası, ata-anasına qoyatuǵın talapları hám bilim alıwǵa bolǵan kózqarası sociallıq mápti bilimniń ornına qoyatuǵın xarakterdi kórsetedi. Solay etip, bir shańaraq ishindegi personajlar arqalı jazıwshı jámiyettegi birneshe sociallıq konfliktlerdi biriktiredi. Ata-ana hám bala, bilim hám materiallıq máp, kásip hám lawazım, bilimlendiriw hám korrupciya arasındağı qarama-qarsılıqlar bir-biri menen tutasadı.

«Advokat haqqında ertek» gúrrińinde konflikt sud-huqıq sistemasındağı kásiplik wazıypa menen onı ámelge asırıwdağı nadurıs poziciya arasında qáliplesedi. Shıǵarma bastan ayaǵına shekem úshinshi bet, bayanlawshı tárepinen sóz etiledi. Onda dialog joq. Mámleketlik sud-huqıq sistemasında ayırım sawatsız, oysız xızmetkerlerdiń aqıbetin oylamay shıǵarǵan qararları sebebinen ayıpsız adamlardıń tágdiri buzılıwı, haqıyqıy qılmıskerlerdiń juwapkershilikten qutılıp ketiwi sıyaqlı máseleler ashıladı. Advokat Aybaraqovtıń xarakteri de usı konflikt ishinde ashıladı. Onıń qılmısker Áshirbaydı qorǵaw waqtındağı pikirleri oqıwshıda kúlki payda etedi. Bul jerde satiralıq xarakterdiń tiykarǵı belgisi – kásiplik wazıypanıń formal túrde atqarılıwı menen moralıq juwapkershiliktiń arasındağı qarama-qarsılıq. Gúrrińniń juwmaǵı satiralıq qarama-qarsılıqqa qurılǵan: «Advokat otırdı. Sud oylasıqqa ketti. Kórip otırǵanımızday, eki túrli uyǵarım bar edi, biri prokurordiki – jınayatshıǵa atıw jazası, ekinshisi advokattıń sheshimi – jınayatshıdan keshirim sorap, onı azat etip jiberiw. Sud bul retki húkiminde, eki sheshimniń arasınan ortaq biylik shıǵardı. Nádirbaevtı azat etip, advokattı atıwǵa jiberdi» [5:33]. Bul epizodta konfliktiń kulminaciyası paradoks arqalı beriledi. Ádette qılmıskerdiń jazalanıwı, advokattıń bolsa qorǵaw wazıypasın atqarıwı kerek. Biraq shıǵarmadağı «ortaq biylik» logikalıq jaqtan absurd sheshimge alıp keledi. Sol arqalı avtor sud-huqıq sistemasındağı kemshilikti ashıw menen birge, Aybaraqov

sıyaqlı professional tiplerdi satiralıq ulıwmalastırıwǵa erisedi.

M.Nızanov satirasında xarakterdi ashıwdıń eń nátiyjeli quralınıń biri – dialog. «Qaǵıyda» gúrrińi bunıń anıq mısalı.

«- Birinshi keliwińiz be deymen, qáyinlerim?

-Awa, birinshi.

-Shaması bar, bul jer bank degen, bir kelgennen sálemińdi ala bermeydi. Áne qalas! Hár kásiptin ózine ılayıq qaǵıydası boladı eken - dá!» [5:4].

Bul dialogta personajlar haqqında arnawlı portretlik yaki psixologiyalıq sıpatlama berilmegen. Sonıń ózinde olardıń xarakteri anıq kórinedi. Bank xızmetkeriniń sózinen kásiplik ortalıqtaǵı rásmiyliktiń insanıy qatnastan joqarı qoyılǵanı bayqaladı. «Qaǵıyda» sóziniń ózi de ironiyalıq funkciya atqaradı. Sebebi bul jerde rásmiy qaǵıyda emes, al jámiyet ishinde qáliplesken jaǵımsız «qaǵıyda» haqqında sóz boladı. Usı arqalı jazıwshı sociallıq konfliktti birneshe replika arqalı ashıwǵa erisedi.

«Qosımsha soraw» gúrrińinde de dialog personaj xarakterin ashıwdıń baslı quralı: «Házirgi waqıtta jurtta «Muǵallim bilseń de qoymaydı» degen pikir payda bolıp ketken. Men, tap usınıń ótirigin shıǵarayın dep oqıwǵa kirgen kúnnen baslap, shuqshıyıp kitaptıń izine tústim. Kóshede qıdırmadım, toy-merekege de barmadım, esi-dártim imtixanlardan óz kúshim menen ótiw boldı.

Yarım jıllıq semestr baslandı. Birinshi mártebe imtixan tapsırıp atırman.

- Birinshi sorawdı aytıń, – dedi muǵallim.

Shabatuǵın attay suwlıqqa taslap turǵan adamǵa jırma, sawdıratıp ayttım da berdim.

- Boldı. Endi qosımsha bir soraw beremen, bilseń, – bes, eger bilmey qalsań ókpeleme:

- Sessiyanı tabıslı juwmaqlaw ushın ne islew kerek?

- Jaqsı tayarlanıw kerek.

- Taǵı?

Írasın aytsam, taǵı ne islew kerekligin bilmeytuǵın edim, tubaladım qaldım»[5:52].

Bul jerde student penen oqıtıwshı arasındaǵı konflikt ashıq aytılmaydı. Biraq «Taǵı?» degen replika konflikttiń jasırın qatlamın ashıp beredi. Student bilimge súyense, oqıtıwshı basqa «kútilgen» nárseni izleytuǵınday kórinedi. Usı arqalı bilimlendiriw sistemasındaǵı moralıq konflikt satiralıq kúlki menen beriledi.

«Hámelden túsken qanday boladı» gúrrińinde xarakterdi ashıw basqa principke tiykarlanǵan. Bul jerde personajdıń xarakteri onıń óz háreketinen kóre, basqalarıdıń ol haqqında taratqan ótirik sózleri arqalı ashıladı. «…Bunnan keyin de hár kim bilgenin qostı. Baslıqtı azannan beri kórmegenler hár túrli bahana tawıp, aldına kirip qayttı. Kirgenlerdiń hesh qaysısı ońdırıp atırǵan joq.

- Kózleri sarǵayıp ketken.

- Tap awırıwdan turǵanday-áy.

- Moynı qalta-qalta, buǵaǵı salınıp qalıptı.

- Galustugi de qıysayıp ketken be, dım jaraspay tur.

Kópshilik awǵan jaqtan bir ózin shette qalasań bir túrli boladı ekenseń…Tústen keyin bir sıltaw tawıp kirdim. Qarasam, baslıqtıń bayaǵı turısı. Boldırıp qalǵan heshteńesi joq. Shashınıń aǵı da qádimgidey, kózleri-ám shúńireymegen, qabaǵınıń astı-ústi de jayında. Mańlayında onday qat-qabat jıyrıq kórinbeydi. Lekin, men bunı qalay dállillep otıraman. Kirip shıqqanımdı kórgen adamlar, men úlken bir jańalıq ashatuǵınday awzıma úńilip otır. «Baslıqtıń bayaǵı turısı ǵo, kárine de kelmegen» desem, mennen jaman adam joq. Sebebi, hámmesi ótirik sóylegendey bir túrli bolıp qaladı. Onnansha bárinen asıp túskim keldi…» [5:42].

Bul mısalda konflikt eki túrde kórinedi: haqıyqat penen ótirik arasındaǵı konflikt hám individual pikir menen kollektivlik stereotip arasındaǵı konflikt. Baslıqtıń real kórinisi ózgermeydi, biraq ortalıq onıń «obrazın» ózgertip jiberedi. Bul jerde satiralıq xarakter bir ǵana personaj menen sheklenbeydi. Ósek tarqatıwshılardıń ózi de ulıwmalastırılǵan sociallıq tipke aylanadı. Solay etip, jazıwshı ósek hám ótirikti jeke adamnıń minezindegi kemshilik emes, al ortalıqta qáliplesken sociallıq ádet sıpatında súwretleydi.

«Keshirmeydi» gúrrińinde hámelparazlıq sociallıq konfliktniń tiykarǵı faktorına aynalǵan. Shıǵarma dialog formasında berilip, qaharman óziniń jumısınan ne ushın bosatılǵanın túsine almaydı. Ol tuwrı sóyleydi, biraq baslıǵına jaǵımpazlıq jasamaǵanı ushın ortalıqqa sıymaydı.

Onıń dayısı menen sáwbetinde bul konflikt anıq kórinedi: «- Jumaǵaliydiń balasınıń áskerlikti pitkergeni menen direktordıń ne qatnası bar?

- Qatnasın ne qılayın dep ediń? Qatnası bolmasa da sen bar qıl!

- Oyaǵın bilmeppen. Bolmasa ele de barıp keshirim sorayıq.

- Keshirmeydi.

- Nege? Keshirip qalar.

Keshirmeydi dedim be, keshirmeydi! Urlıq isleseń keshiredi, para alsań keshiredi, lekin tostıń ishinde atın keltirip aytpadıń ba, tamam-ólimtigińdi alısqa taslay ber, keshirmeydi» [5:16].

Bul dialogta sociallıq konflikt anıq: insanıy ádep hám ádillik – jaǵımpazlıq hám lawazımǵa beyimlesiw. Qaharman óziniń insanıy poziciyasın saqlap qalǵanı ushın jazalanadı. Basqa tárep bolsa, baslıqqa jaǵıwdı sociallıq tabıstıń tiykarı dep qaraydı.

«Azanda ózim baraman» gúrrińinde konflikt shańar-aqtaǵı tárbiya menen jámiyettegi tanıs-bilisshilik arasındaǵı qarama-qarsılıq tiykarında qáliplesedi. Perzent medicina tarawında bilim alǵanına qaramastan, óz kásibinde jetkilikli bilim hám tájiriybege iye emes. Sebebi, ol oqıw procesinde ákesine, tanısqa hám sociallıq baylanıslarǵa súyenip kelgen. Gúrrińniń juwmaǵında:

«- Aǵa, endi ne qılaman?

- Ne boldı?

- Aqsham náwbetshiligimde bir nawqas kelip edi, diagnoz jazıp ukol saldırdım, sonnan berli ózine kelmey atır.

- Astapıralla! Ol kim ózi, men tanıyman ba?

- Tanıysız, ómirinshe baslıq bolıp kiyatırǵan adam deydi ǵo.

- Boptı! Qapa bolma balam azanda ózim baraman!» [5:29].

Bul dialogtaǵı aqıbetli jaǵday satiralıq konflikttiń eń joqarı noqatı. Medicina sıyaqlı insan ómiri menen tikkeley baylanıslı tarawda bilimniń ornına tanıs-bilisshiliktiń qoyılıwı qáwipli sociallıq mashqala sıpatında kórinedi. Perzent xarakterindegi juwapkershiliktiń qáliplespewi de usı ortalıqtıń tásiri menen baylanıstırıladı.

«Ákeńe sálem ayt» gúrrińinde de jaslardıń óz maqsetlerine jetiwine tusaw bolatuǵın sociallıq qatnaslar sınǵa alınadı. Ákesiniń joqarı lawazımda islewi sebebinen onı tanıytuǵın shıpakerler jigitke medicinalıq kórik waqtında jeke mápin paydalanıw maqsetinde qaǵaz júzinde

awırıw diagnoz qoyadı. Bul jerde konflikt jas jigittiń hadallıǵı menen basqalardıń paydakúnem poziciyası arasında qáliplesedi.

«Marhumnıń húrmeti» gúrrińinde konflikt basshınıń real sociallıq ornı menen onıń aynalasındaǵı jaǵımpazlardıń oǵan bolǵan qatnası arasındaǵı qarama-qarsılıq tiykarında jasaladı. Mádeniyat xızmetkerleriniń biri joqarı basshınıń janazasına qatnasadı. Biraq onıń baslıqqa bolǵan «húrmeti» shın kewilden emes. Járdemshileri Ábdi Túrdiyevichtiń keliwine shekem basar jolın tazalap, hár bir mayda-shúyde jumıstı óz moynına aladı. Bul háreketlerdiń barlıǵı marhumǵa emes, tirilerdiń kózine kóriniw ushın islenedi. Bul jerde jaǵımpaz xarakter individual psixologiyalıq qásiyet emes, al lawazım menen baylanıslı sociallıq tip sıpatında ulıwmalastırılǵan.

M.Nızanov shıǵarmalarında konflikttiń kórkem beriliwi bir ǵana usılǵa tiykarlanbaydı. Onıń satirasında: dialog arqalı konflikt, kútilmegen situaciya arqalı konflikt, paradoks arqalı konflikt, ironiya arqalı konflikt, grotesk arqalı konflikt, xarakterlerdi qarama-qarsı qoyıw arqalı konflikt, sociallıq ortalıq penen jeke adam arasındaǵı konflikt sıyaqlı túrler kórinedi.

«Qaǵıyda»da dialog, «Kórmeydi»de grotesk hám ironiya, «Keshirmeydi»de paradoks hám sarkazm, «Advokat haqqında ertek»te kútilmegen sheshim, «Men ministr bolmayman» hám «Azanda ózim baraman»da sociallıq-psixologiyalıq konfliktler basım. Demek, konflikt M.Nızanov satirasında syujetti rawajlandıratuǵın element bolıw menen birge, xarakterdiń sociallıq mánisin ashatuǵın poetikalıq mexanizm wazıypasın da atqaradı.

Juwmaq. M.Nızanovtıń satiralıq gúrrińlerin konflikt hám xarakter kategoriyaları tiykarında talqılaw jazıwshı poetikasınıń birqansha ózgesheligin anıqlawǵa múmkinshilik berdi. Birinshiden, jazıwshı satiralıq konfliktlerdi kúndelikli turmıslıq faktler tiykarında qáliplestiredi. Ápiwayı turmıslıq jaǵdaylar satiralıq ulıwmalastırıw arqalı jámiyetlik máni bar konfliktke aylanadı.

Ekinshiden, M. Nızanov shıǵarmalarında konflikt penen xarakter bir-birinen ajıralmaydı. Personajdıń xarakteri kóbinese konfliktli situaciyada ashıladı. Onıń sózi, háreketi, basqalar menen qatnası hám kútilmegen jaǵdayǵa reakciyası sociallıq tiptiń belgilerin kórsetedi.

Úshinshiden, jazıwshı satiralıq xarakterdi jasawda ironiya, sarkazm, grotesk, paradoks, mısqıllaw hám dialog sıyaqlı poetikalıq usıllardan nátiyjeli paydalanadı. Bul usıllar personajdıń unamsız qásiyetlerin tikeley sıpatlawdan kóre, onıń óz is-háreketi arqalı ashıwǵa múmkinshilik beredi.

Tórtinshiden, M.Nızanov satirasında sociallıq konfliktlerdiń tiykarın korrupciya, paraxorlıq, tanıs-bilisshilik, hámelparazlıq, jaǵımpazlıq, bilimlendiriwdegi kemshilikler, kásiplik biypárwalıq hám moralıq qádiriyatlardıń buzılıwı sıyaqlı máseleler quraydı. Bul konfliktler jeke adam menen ortalıq, jeke máp penen jámiyetlik máp, bilim menen nadanlıq, kásiplik juwapkershilik penen jeke máp arasındaǵı qarama-qarsılıq túrinde kórinedi.

Besinshiden, jazıwshınıń satirasında konflikt tek syujetlik rawajlanıwdı támiyinlewshi element emes. Ol satiralıq ideyanıń júzege keliwin támiyinleytuǵın, personaj xarakterin ashıwǵa xızmet etetuǵın hám avtorlıq estetikalıq poziciyanı bildirip turatuǵın poetikalıq qural sıpatında kórinedi. Sonday-aq, M. Nızanov satirasındaǵı kúlki tek estetikalıq tásir quralı emes, al sociallıq-sınlıq mazmunǵa iye. Oqıwshı satiralıq situaciyanıń sırtqı kúlkili kórinisi arqalı jámiyettegi tereń sociallıq máselelerdi seze baslaydı. Sol sebepli jazıwshı satirasında konflikt hám xarakterdiń birligi jámiyetlik illetlerdi ashıw, olardı estetikalıq biykarlaw hám oqıwshını moralıq juwmaqqa jeteklewdiń tiykarǵı poetikalıq mexanizmleriniń biri bolıp tabıladı. Usı kózqarastan qaraǵanda, M.Nızanovtıń satiralıq gúrrińleri qaraqalpaq satiralıq prozasında sociallıq konfliktlerdi kórkem ulıwmalastırıw, satiralıq xarakterlerdi tipologiyalıq jaqtan qáliplestiriw hám kúlki arqalı jámiyetlik sın aytıwdıń ózgeshe poetikalıq úlgisin kórsetedi.

Ádebiyatlar

1. Бахтин М.М. Вопросы литературы и эстетики. – Москва: «Художественная литература», 1975.
2. Эльсберг Я. Вопросы теории сатиры. – Москва: «Советский писатель», 1957.
3. Николаев Д. Смех - оружия сатиры. – Москва: «Искусство», 1962.
4. Ершов Л. Сатира и современность. – Москва: «Современник», 1978.
5. Нызанов М. Ҳәмелден түскен қандай болады. – Нөкис: «Қарақалпақстан», 2005.